

Posudek na disertační práci mgr. Hany Kosákové: Aspekty skazu (k literárněteoretickému uvažování B. M. Ejchenbauma

Doc. PhDr. Tomáš Kubíček, PhD.

Předložená práce představuje rozsáhlou a vysoce poučenou analýzu jednoho ze základních pojmů ruského formalismu, který je trvalou součástí literárně kritických studií a neztratil na své přitažlivosti. Důsledkem častého používání tohoto pojmu je ovšem i ztráta jeho původního smyslu, který jej kontextově zařazuje do důležité etapy formování literární teorie na samém prahu 20. století, ale i jeho přesnosti, která je neustále rozrušována nekompaktností a vágností jeho užívání. Z tohoto pohledu je záměr práce nadmíru důležitý a autorčina proklamace, pohlédnout na jedné straně na jeho teoretické kořeny a současně na jeho reprezentace v konkrétních literárních narativech, vzbuzuje oprávněný zájem.

Úvodní část práce přináší zevrubný rozbor Ejchenbaumova pojetí skazu, autorka pozorně sleduje Ejchenbauma při formulační a analytické práci a už zde si klade otázky po motivaci jeho přístupu (a tedy po funkčním horizontu pojmu). Tyto pasáže se ovšem současně stávají kritikou různých faset jeho pojetí a autorka se pokouší Ejchenbaumova pozorování a vývody zpřesnit. Což jen dosvědčuje hlubokou znalost problematiky a osobní zaujetí pro ni. Je mi sympatické, že autorka zdůrazňuje pojetí skazu jako konceptuálně funkční struktury (i když k tomuto pojetí mám výhrady, které vyplynou záhy), stejně jako položení důrazu na pragmatický aspekt skazu – tedy skaz jako interaktivní promluva, která je současně obrácena ke konstrukci fikčního světa i k jeho recipientovi. I zde se ukazuje jako oprávněné autorčino upozornění na nedostatečnost vymezení skazu jen pomocí gramatické kategorie osoby. Autora rovněž velmi potřebně a příhodně zavádí „skaz“ (jako koncept) do situace ruského formalismu a zájem o něj rozpoznává z kontextu formalistické orientace na postup a funkční konstrukční princip.

Ejchenbaumovo vymezení pojmu přechází v další fázi práce v zpřítomnění dobové kritiky ze strany ruské literární teorie. Ke slovu se tak dostane Vinogradov, jenž se pokusí o vlastní přeformulování obsahu pojmu, jež se následně stane terčem kritiky autorky práce samotné. Tato kritika přitom vychází z dříve rozpoznané konstrukčně-funkční dimenze Ejchenbaumova přístupu, který je nyní vhodně aplikován na Vinogradovo vlastní pojetí a ukazuje na jeho omezení (v důsledku kterého se jeho přístup paradoxně stává více formální, než přístup jím kritizovaných formalistů). Zcela v logice této historie pojmu pak dostává právo na slovo i Bachtin. I zde autorka dosvědčuje jak schopnost pracovat s autoritami, tak i schopnost kritického myšlení ve vztahu k nim. Nutno však říci, že práce se postupně stává čím dál více popisnější, což však je asi nevyhnutelná daň za zvolenou optiku: pojem se stává součástí pojmosloví a osvětluje metodu.

K té výše avizované výtce, která je ve vztahu k této části práce jen marginální: zdá se mi předčasné mluvit tom, že Ejchenbaum se pokouší rozpoznat zapojení narativních elementů „do struktury uměleckého díla“. Spíše do systému. Pojem struktura nabídne Ejchenbaumovi až později Jakobson jako svůj zisk ze spolupráce v rámci PLK. Tento pojem (struktura) se přitom v souvislosti s Ejchenbaumovým vnímání díla objeví v textu vícekrát. Poněkud mi pak uniká význam věty: „Bezprostřední prožitek času v jeho kontinuitě i jedinečnosti vede k překonání atomizovaného, zmechanizovaného času vědy a k obnově celistvosti.“ Jednak nechápu zcela logiku tohoto tvrzení v kontextu, v němž se nachází, jednak se domnívám, že bych jej mohl zcela klidně přeformulovat: například do této podoby: „Bezprostřední prožitek času v jeho jedinečnosti vede ke ztrátě celistvosti.“ Pak mi není jasné spojení kontinuita a bezprostřednost atp. Věta je to sice pěkná, ale nějak pro mě konkrétně nic neznamená. A to přesto, že tuším (či si konstruji) odkaz k Bergsonově filozofii času.

V druhé části práce se ukazuje, že celá první část byla teoretickou předehrou a byla vedena praktickou potřebou zabrousit si a zpřesnit interpretační nástroj. Autorka si zvolila reprezentace skazového vyprávění a pokouší se prostřednictvím svého pojmu proniknout (nyní už oprávněně) do jejich struktury a ověřit funkční potenciál této narativní techniky. Ukazuje se ovšem, že některá definiční zpřesnění neplní svoji roli zachovat a pojmenovat specifickou skazu, pojetí se někdy přes míru rozšiřuje do hraničních oblastí ich-formového vyprávění a ztrácí svoji přesnost a jasnost. Tak například k tvrzení na s. 74 „skaz nese výrazný otisk kontextu a situovanosti mluvčího, jeho „tady a teď“, stav vědomí, hledisko a přenos zkušeností“, je možné použít šířeji na situaci ich-formového vyprávěče či na polopřímou řeč i vnitřní monolog. Takže ano, ovšem není to definiční jedinečnost skazového vyprávění.

U narativních ukázek na s. 77 jsem si kladl otázku, zda ještě jde o skazové vyprávění, zda tato forma transponované řeči (tedy vyprávění o slovech) nezpůsobuje přílišné rozšíření obsahu pojmu, který nyní zahrnuje tolik narativních jevů, že by v důsledku mohl ztratit svůj význam a tím i svůj jedinečný funkčně-konstrukční příznak. Kacířsky (v souvislosti s první částí práce) se ptám, zda by nebylo lepší počítat s užším významem pojmu skaz, kdy by se užíval pro ten typ narativní promluvy, kterou charakterizuje rozrušování výpovědních celků, proměna výpovědního horizontu, paratactická asociativnost promluvy, postupování kontextu řeči s řečí (kontext se tím stává subjektem promluvového aktu) atp.

Tyto poznámky ale nic nemění na tom, že autorčin text je podnětný a že se její úvahy opírají o přesnou analytickou práci. Opět oceňuji, že trvalou součástí její analýzy literárních narativů, je otázka funkce promluvy ve fikčním světě. Co mě však do jisté míry mrzí, že se autorka opřela především o narativy, které jsou tradičně spojeny s tímto typem vyprávění, její práce se proto postupně stává spíše dokládání už prověřeného. Jak se to ale má s formami skazového vyprávění v kontextu současné prózy? V důsledku komparativního úhlu pohledu by se pak, domnívám se, vyjevily podněty (data) pro vytvoření skazu jako postupu, který má svoji historii a svůj vývoj (nejenom jako pojem, ale i jako technika). Pak by ovšem stálo i za to, stavět jednotlivé analýzy, které autorka uskutečnila v této práci, důsledněji proti sobě a více mluvit o funkčních rozdílnostech jednotlivých reprezentací této narativní techniky. Zde se potom nabízí otázka, proč právě tyto narativní texty byly zvoleny pro analýzu?

Z tohoto úhlu pohledu se mi jeví jako ne zcela adekvátní závěr práce. Ten nemíří zpět k textu disertační práce, ale je spíše otevřením dalších podnětů ve vztahu k žánru fikčního deníku. Práci by tedy slušela jasnější syntéza. Co je však třeba jednoznačně ocenit je jazyk předložené práce. Ten chce být přehledný a sdělný – a to se mu daří.

Jako celek má pro mě práce své těžiště v první části. Zde se ukazuje jak velká autorčina erudice, tak schopnost kriticky promýšlet a domýšlet teoretické návrhy k pojetí techniky skazového vyprávění. Druhá část je o něco slabší z výše uvedených důvodů, přesto si však i zde autorka, ve vztahu k jednotlivým narativním textům, ponechává své základní pracovní nástroje, které vysoko oceňuji ve vztahu k první části. I z toho důvodu považuji práci za připravenou k obhajobě – a o jejím úspěchu jsem přesvědčen.